

Fárek, M. 2008. *Hnutí Haré Kršna: Institucionalizace alternativního náboženství.*

Praha: Karolinum, 210 s.,
ISBN 978-80-246-1579-0

Martin Tomeš, FF MU, Ústav religionistiky

Mezinárodní společnost pro vědomí Kršny (ISKCON = *International Society for Krishna Consciousness*), neboli hnutí Haré Kršna, je v zahraničí předmětem odborného zájmu prakticky již od doby, kdy začalo působit. V našem prostředí však kvalitní odborné publikace na toto téma chybí. Kromě převážně popisné práce Miloše Mrázka *Děti modrého boha – tradice a současnost hnutí Haré Kršna* (Praha: Dingir 2000) a několika článků v časopise *Dingir* se v našem prostředí s odbornou reflexí dané tematiky prakticky nesetkáme. Martin Fárek, odborný asistent na Katedře religionistiky Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, zvedl pomyslnou rukavici a publikací své disertační práce se pokusil přispět k alespoň částečnému vyrovnání se s tématem.

Přestože je práce určena širšímu publiku, Fárkovi se podařilo zachovat vysokou odbornou úroveň. Práce je velmi čtivá také díky použití standardního přepisu do češtiny (po vzoru Miltnera a Zbavitele) a nikoliv přepisu indologického (důvody autor podrobněji uvádí v prekladatelské poznámce). Kniha je přehledně rozdělena do šesti kapitol, obsahuje údaje o použité literatuře a pramenech, věcný i jmenný rejstřík a je opatřena průběžným poznámkovým aparátem.

V Úvodu, ve kterém jsou představeny výzkumné otázky, teoretický rámec a krátká historie čajtanjovské tradice, se autor velice zdařile vyrovnává s metodologickými a terminologickými úskalími, jež provázejí snad každou religionistickou publikaci tohoto typu. Už první poznámka pod čarou upozorňuje na problém definice pojmu *náboženství*. Fárek dále reflektuje problémy s používáním pojmů *kult*, *alternativní náboženství*, *nové náboženské hnutí* a *revitalizační hnutí* v souvislosti s jejich použitím pro práci s tímto náboženským fenoménem. Pro jeho problematickou zatíženost jednoznačně odmítá pojem *kult*. Zbývající termíny jsou už považovány za přijatelné, autor se však i jim chce vyhnout a v textu práce hodlá pracovat s označením, které hnutí používá samo pro sebe, tzn. hnutí Haré Kršna, a zkratkou ISKCON. Tento krok hodnotím jako zcela legitimní a vhodný, čtenář však může postrádat vysvětlení volby termínu *alternativní náboženství* z podtitulu knihy, když se ho autor v textu rozhodl nepoužít.

Po krátkém nastínění historie čajtanjismu od 15. století po současnost se Fárek detailně zabývá teoretickým rámcem a metodologií svého výzkumu. Protože nosnou linií celé publikace je problematika institucionalizace, autor volí jako výchozí O'Connellovu typologii instituce, která rozlišuje tři hlavní typy: instituci měkkou (1), střední (2) a tvrdou (3), podle míry interakce členů, organizovanosti a byrokratizace. Tato klasifikace byla vytvořena speciálně pro čajtanjovský višnuismus. Použití právě O'Connellova modelu však blížeji vysvětleno není, stejně

tak jako není reflektováno nepoužití jiných, nejlépe více obecných sociologických modelů a typologií. Použití klasifikace stvořené přímo pro konkrétní náboženskou skupinu může vyvolat otázku, do jaké míry tento model odpovídá realitě a do jaké míry je to jenom intelektuální konstrukt O'Connellův, do kterého jsou čajtanjovské skupiny „napasovány“ tak, aby odpovídaly představě badatele. Podrobné kritické vyrovnání se s touto klasifikací před jejím přijetím by prospělo k větší kvalitě publikace. Pro samotný postup práce autor volí metodu historickou a na několika stranách se velmi podrobně zabývá výhodami ale i nedostatky, které jsou s použitím této metody spojené. Výsledkem je upřímná sebereflexe a vyložení vlastních karet na stůl – Fárek se jako bývalý člen českého ISKCONu doznává k vlastní motivaci pro psaní své knihy i k přetrvávajícím sympatiím k čajtanjovskému náboženství. Tento mezi akademiky vcelku ojedinělý krok nelze kvitovat než pozitivně. Je si tedy vědom zatížení při výzkumu své vlastní náboženské tradice. Zcela odpovídá požadavkům na autorskou sebereflexi, po kterých volají mnozí metodologové již spoustu let. Ačkoliv se Fárkova angažovanost v jeho psaní projevuje, je nutno předem říct, že se s nelehkým úkolem kritického odstupu vyrovnal více než dobře.

V druhé kapitole, která je nazvaná „Budování tvrdé instituce“, popisuje autor pozvolný přerod ISKCONu od střední instituce k instituci tvrdé. V prvních letech po založení organizace se kolem jeho zakladatele Bhaktivédanty Svámího Prabhupády utvořila vůdčí elita jeho starších žáků, kteří začali už od začátku 70. let postupně přebírat moc. Fárek popisuje problémy a konflikty, které tato elita měla již za života svého duchovního učitele a které vykristalizovaly po jeho smrti. Autor jasně a přehledně popisuje proces přerodu ISKCONu od střední instituce, jakou byla v prvních letech od svého založení, v instituci tvrdou, vysoce organizovanou a s propracovanou hierarchií, jakou je dnes. Zajímavé jsou úvahy o roli zisků z prodeje knih v posilování mocenské autority vůdců a jako přínosnou vidím též analýzu procesu přenosu charismatu na vedoucí elity po smrti zakladatele. Tyto pasáže mohou posloužit jako materiál pro srovnání s podobnými procesy v konkurenčních višnuistických skupinách, které také na Západě působí a které se musely potýkat s podobnými problémy, jaké měl ISKCON.

V následující kapitole „Sociální rozměr institucionalizace“ se Fárek zaměřuje na popis a analýzu vnitřního života členů hnutí. Rozebírá problém přenosu indického společenského systému (*varnašramadharm*) do západní kultury a obtíže s jeho aplikací. Prabhupáda totiž důsledně trval na tom, aby jeho západní žáci důsledně zachovávali indické standardy jak rituální, tak i společenské, což způsobovalo mnoho problémů. Fárek se podrobně věnuje pojetí rodiny a manželství, roli a postavení žen, stejně tak jako problémům pohlavního zneužívání dětí a nucení žen k prostituci. Nutno podotknout, že autor k těmto citlivým tématům přistupuje s maximální obezřetností a snahou o zachování co největší objektivity.

Asi nejslabší kapitolou celé práce je „Autorita, teologie a intelekt“, ve které se projevuje autorovo náboženské pozadí. Podkapitoly zabývající se teologickými spory a schizmaty uvnitř ISKCONu a analýzou Prabhupádových výroků o vědě se ještě drží vcelku přijatelné rovině vědeckého odstupu. Nicméně zbytek kapitoly je dle mého názoru Fárkovo intelektuální a teologické vyrovnání se se svou vlastní náboženskou tradicí. Je to vidět na autorově komparaci Prabhupádovy teologie s významným bengálským myslitelem a otcem jeho duchovního učitele Bhaktivinódem Thákurem. Na základě pouze několika citátů ze sekundární

literatury představuje Fárek Bhaktivinóda jako čajtanjovského obrozece a do jisté míry liberálního exegetu, který toleruje kritické analýzy některých částí Bhagavatapurány (které jsou věnovány vnějšimu, „fenomenálnímu“ světu), zatímco pasáže věnované „transcendentálnímu poselství“ jakoukoliv kritiku vylučují. Jinými slovy, Fárek se domnívá, že Bhaktivinóda toleruje nedoslovné chápání Písem, která jsou v čajtanjovské tradici považována za zjevená. Za použití rozumu pak má oddaný právo odmítnout to, o čem mu jeho svědomí říká, že není pravda. Do opozice Bhaktivinódovi je pak postaven Prabhupádův nekompromisní fundamentalismus a důraz na doslovné chápání všech zjevených Písem bez možnosti nějaké vlastní interpretace, či dokonce zamítnutí určitých pasáží. Fárek upozorňuje, že tento fundamentalismus se odrážel i v postupné proskripci knih od jiných višnuistických autorů, včetně děl Bhaktivinódových.

Metodologicky velmi problematický je způsob Fárkovy konstrukce Prabhupádovy exegeze. Postaví svou interpretaci tak klíčového konceptu pouze na citátech ze sekundární literatury, které jsou navíc vytrženy z kontextu, se mi jeví jako velmi nešťastné. Autor nezmiňuje, které části Bhagavatapurány měl Bhaktivinód povolovat kritice, a ani neuvádí příslušné citace, které by u tak důležitých tvrzení neměly chybět! Povětšinou staví čtenáře v podstatě před hotovou věc bez možnosti dopátrat se zdrojů. Pokud je poznámka uvedena, vždy odkazuje pouze na sekundární literaturu. Není bez zajímavosti, že autoři této sekundární literatury jsou oddaní, kteří nenáležejí do linie učení Bhaktisiddhānty Sarasvatího, tedy duchovního učitele zakladatele ISKCONu. V případě Berezinského (Džagadánanda) jde dokonce o bývalého Prabhupádova žáka, který od svého učitele ještě za jeho života odešel a přijal zasvěcení u jiného indického duchovního učitele – Lalita Prašáda, o kterém je známo, že byl s Prabhupádou v ostrém osobním i teologickém sporu. Toto „ideové zabarvení“ autorů Fárkovy sekundární literatury předpokládá vliv na účelnou selekci Bhaktivinódových citátů, se kterými potom Fárek pracuje.

Pokud se podíváme přímo do Bhaktivinódových stěžejních děl, jako *Jaiva-Dharma* (Mathura: Gaudiya Vedanta Publications 2001), *Šrī Bhajana-Rahasja* (Vrindavan: Gaudiya Vedanta Publications 2003) nebo *Bhakti-tattva-vivēka* (Vrindavan: Gaudiya Vedanta Publications 1997), nenalezneme tam vůbec žádnou zmínku o údajném „volném“ výkladu či nějaký náznak marginalizace Písem. Otázkou navíc zůstává, co vlastně mělo být předmětem kritiky, protože Fárkovy výroky jsou dosti vágní. Lze podle Bhaktivinóda odmítat z Písem cokoliv, co odporuje našemu svědomí, nebo jen některé části? To z autorova líčení není jasné.

Fárek ve své knize považuje Bhaktivinódu za mystika učícího *ráganuga-bhakti* (spontánní oddanost k Bohu bez nutnosti řídit se pravidly a předpisy). Prabhupáda, který prosazoval *vaidhi-bhakti* (důraz na striktní následování přísných předpisů a nařízení) je potom postaven jakoby do protikladu k Bhaktivinódovi. Přitom i Bhaktivinóda na dodržování pravidel trval a sám šel vlastním příkladem. Dobře je to vidět v jeho spise *Jaiva-Dharma*, která je navíc určena širokému publiku, nejenom vzdělaným duchovním. Nutno však dát za pravdu i Fárkovi v tom, že Prabhupáda v několika přednáškách o *ráganuga-bhakti* hovořil, avšak v pozdějším vývoji zcela převládl důraz na *vaidhi* z docela logických důvodů – Prabhupádovi západní žáci nebyli ještě vyzrálí na učení o *ráganuga*, které je vlastně vrcholem oddané služby. Z kontextu knihy Martina Fárka jde poznat, že sympatizuje s praxí

rāganuga a s tím, co on sám považuje za Bhaktivinódovu teologii. Tento koncept je však dle mého názoru pouze konstrukcí žáků Lality Prašáda a bez důkladné textové analýzy pramenů by neměl být přijímán jako jednoznačný. Při pokusu o rekonstrukci teologie jakékoliv náboženské osoby by se mělo vycházet z pramenů, a to Fárek bohužel nedělá.

Předposlední kapitola představuje až oddechové čtení. Její název „ISKCON v České republice“ naznačuje, že se jedná o autorovo vlastní svědectví a zkušenost s jeho působením v hnutí. Jsou zde v krátkosti formou poutavých historek vylíčeny úplné počátky organizace ještě v komunistickém Československu, nadšený entuziasmus prvních porevolučních let, budování farmy Kršnúv dvůr i postupné vystrízlivění a problémy, které dovedly mnoho členů (včetně samotného autora) k odchodu z hnutí. Celá kapitola je jakési Farkovo ohlédnutí a snad i povzdech nad jeho působení v ISKCONu, který však v žádném případě nepůsobí nijak rušivě. I přestože se jedná vlastně o autorovo osobní svědectví, je celá pasáž psána velice střízlivým jazykem a i zde se řeší problematika formování tvrdé instituce a upevňování moci. Kapitulu lze brát jako součást sebereflexe, kterou autor avizoval už v úvodu. Fárek se však nepouští do detailních rozborů konkrétních případů, a to z důvodu své osobní angažovanosti, což mu budiž přičteno ke cti. Snad i proto je kapitola velmi krátká. Přesto však neopomíná zmínit i jiné višnuistické skupiny a organizace, které působí na území ČR. Zde se však autor dopustil jedné faktografické nepřesnosti, když označil brněnskou skupinu praktikujících žáků Bhakti *Vaibhavy* Puriho Gosvámího za žáky Bhakti *Promóda* Puriho Gosvámího (zvýraznil M.T.). Jedná se však o jedinou faktografickou nepřesnost, kterou jsem v jinak zdařilém (i korekturně dobře zvládnutém) textu našel.

Poslední kapitola potom jasně a přehledně shrnuje autorovy dílčí závěry, které jsou argumentačně velmi dobře podloženy a nelze jim nic vytknout. Nebojím se říct, že se Martin Fárek vyrovnal s nelehkým úkolem výzkumu své vlastní náboženské tradice se ctí. Nebál se sebereflexe a přiznal se k tomu, že studuje organizaci, jíž byl dříve členem. I přes projevy subjektivního přístupu autor podle mého mínění právě díky svému přiznání nepřekračuje únosnou mez toho, co je ještě vědecké a co už není. Je si vědom svých limitů a omezení, a to by měl mít na vědomí i čtenář. Autor i přes výše zmíněné výhrady předložil kvalitní a čtivou vědeckou publikaci, která v českém prostředí citelně chyběla, a proto se jedná o práci mimořádně přínosnou. Věřím, že si ji se zájmem přečtou nejen odborníci tématem se zabývající, ale pro svou ojedinělost i širší akademická veřejnost.